

Etika v Sloveniji – kritičen filozofski pogled

Friderik Klampfer

Oddelek za filozofijo

Filozofska fakulteta v Mariboru

Očrt predavanja

1. Prevladujoč moralni konservatizem
2. Nekateri logične posledice etike svetosti (vseh oblik) človeškega življenja in/ali dostojanstva vseh človeških bitij
  - 2.1. evtanazija
  - 2.2. raziskave na embrionalnih matičnih celicah
  - 2.3. reproduktivna etika
3. Etika blaginje kot razumna alternativa etiki svetosti in človeškega dostojanstva
4. Primerjalne prednosti etike blaginje
5. Zaključek

Nedavni moralni madeži

Trije sramotni referendumski izidi: slovenski volivci so z ogromno večino zavrnil

- (a) popravke Zakona o oploditvi z biomedicinsko pomočjo, s katerimi bi omogočili umetno oploditev tudi samskim ženskam,
- (b) Zakon o izbrisanih, ki je skušal po navodilih ustavnega sodišča popraviti krivico nezakonitega izbrisa več kot 20 tisoč tujcev iz registra stalnih prebivalcev, in nazadnje še
- (c) predlog novega Družinskega zakonika, ki bi z novo, posodobljeno in spremenjeni realnosti bolj prilagojeno opredelitvijo družine posredno odškrnil vrata do posvojitve otrok tudi istospolnim parom.

Moralni konservatizem (MK)

»Pogosto se za etiko nasploh, pa tudi za medicinsko etiko, kot izhodišče navajajo štiri aksiomatična načela: delati dobro, ne delati slabega, biti pravičen in spoštovati samoodločitev drugega. K temu dodajajo še tako imenovano zlato načelo etike: stori drugemu samo tisto, kar želiš, da bi drugi storil tebi. Ta načela naj bi zadoščala za etično vedenje in naj bi bila nekakšen pravzgib, ki izvira iz narave človeka in ga niti ni mogoče niti ni treba razlagati in utemeljevati. ... (toda) tako mišljenje (je) zmotno. Za tem prapočelom je nekaj še bolj prvobitnega: potreba po spoštovanju dostojanstva človeškega bitja. Ta pravzgib pa je v svojem bistvu eden od temeljev človeške civilizacije nasploh. Kaj je človeško dostojanstvo? To je inherentna, vrojena vrednost vsakega človeškega bitja in prav ta je podlaga za civilizacijo. Od tega, kako resno jo jemljemo, je odvisno, koliko bomo priznali človekovih pravic posamezniku, posebno neznancu, tujcu. Od tega je odvisno, koliko pravice do varstva bomo dodelili človeškemu zarodku in vitro in zarodku ter plodu v maternici. Kako bomo gledali na evtanazijo in na samomor z zdravnikovo pomočjo. Kako bomo spoštovali svetost življenja.« (Trontelj 2012; 2)

Nekaj logičnih posledic MK-ja

Absolutna prepoved (namernega) ubijanja ljudi (tudi na njihovo izrecno željo in kadar bi bila predčasna smrt nedvomno v njihovem najboljšem interesu)

Absolutna prepoved instrumentalizacije človeških bitij (vključno z osemceličnimi človeškimi embriji – ne glede na to, ali so klinično uporabni ali ne, itak obsojeni na propad ali ne)

Pretiran poudarek v moralni presoji odločitev in dejanj na akterjevih vzgibih, namerah in razlogih na račun zanemarjanja njihovih dejanskih posledic

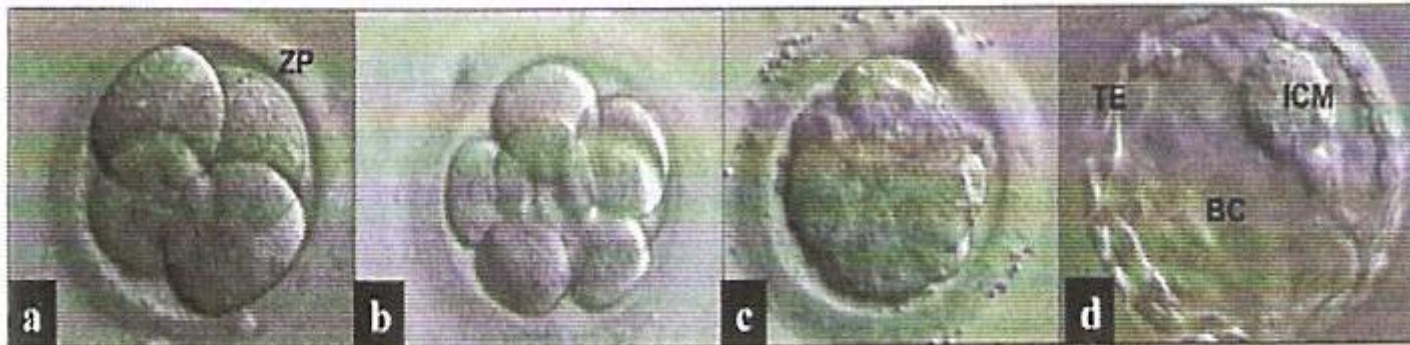
Evtanazija

Primer Eluana Englaro:

Namesto da bi se vprašali, ali ima njeno življenje (životarjenje) zanjo kako vrednost oz. ali ji je v korist, se sprašujemo, ali bi jo z odstranitvijo cevčice za intravenozno hranjenje ubili ali zgolj pustili umreti.

Raziskave na embrionalnih matičnih celicah

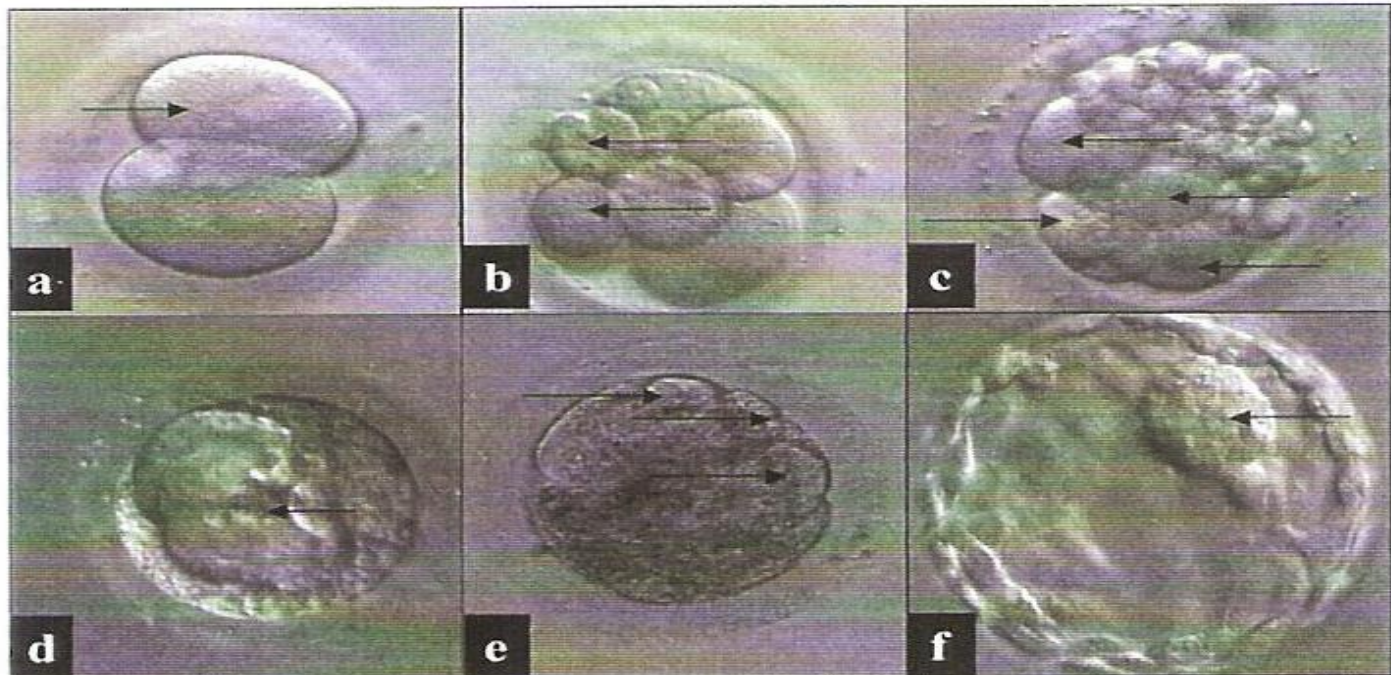
Zgodnji embrionalni razvoj človeka. (a) Štiricelični zarodek, razvit 48 ur po osemenitvi oziroma 24 ur po oploditvi (ZP - ovojnica zona pelucida). (b) Tri dni star osemcelični zarodek. (c) Štiri dni stara morula. (d) Blastocista na dan 5 s trofektodermom (TE), iz katerega se razvije posteljica, votlinico ali blastocelom (BC) in notranjo skupino celic (ICM), iz katere se razvije fetus.

Matične celice lahko osamimo iz zarodka na stopnji morule in blastociste, najdemo pa jih tudi v popkovnični krvi novorojenca oziroma posteljice in v kostnem mozgu odraslega človeka. Šele v zadnjem desetletju so jih odkrili tudi v vrsti drugih tkiv odraslega človeka. Matične celice se lahko razvijejo v različne vrste celic. Po sposobnosti diferenciacije jih delimo na toti-, pluri-, multi- in unipotentne. Totipotentne celice se lahko diferencirajo v več kot 200 različnih celičnih vrst, vključno s spermiji in jajčeci. Pluripotentne celice – v to skupino sodijo krvotvorne matične celice, hemangioblasti in mezenhimske matične celice – so se sposobne diferencirati v vse tri celične plasti (mezoderm, ektoderm in endoderm), ne pa tudi v trofektoderm, del blastociste, ki se vgnezdi v steno maternice in iz katerega se kasneje razvije posteljica. Multipotentne celice, denimo mieloične krvotvorne matične celice lahko tvorijo le omejeno število celičnih vrst, medtem ko so se unipotentne matične celice sposobne diferencirati le v eno celično vrsto.

Iz embrionalnih matičnih celic bi lahko tako vsaj načeloma vzgojili: živčne celice, ki bi pozdravile poškodbe hrbtenice in vrnile okretnost zdaj negibnim okončinam; nadomestne celice srčne mišice za bolnike, ki so doživeli srčni infarkt; možganske celice, ki bodo izločale dopamin, ključno učinkovino za zdravljenje in nadzor nad Parkinsonovo boleznijo; celice, ki bi v telesu sladkornih bolnikov proizvajale inzulin; kostni mozeg kot nadomestek za tiste krvne organe, ki sta jih zdelala bolezen ali sevanje; gensko spremenjene krvne celice, ki bodo sposobne premagati virus HIV; nadomestek za obolele krvne celice, in še in še.

Embrionalne matične celice trenutno pridobivajo po naslednjem postopku. Vse do nekje petega dne po oploditvi (do faze morule, ki jo sestavlja od petindvajset do trideset celic) ostane vsaka celica embrija totipotentna, se pravi, da lahko, če jo izločimo in vzgajamo, vsaj v načelu iz nje nastane novo, samostojno človeško bitje. Okrog petega dne po oploditvi se oblikuje blastocista (število celic se zdaj povzpne že na sedemdeset do sto), embrij pa se prične diferencirati. Celice na zunanem obodu tvorijo trofektoderm, ki skrbi za namestitev v maternici in iz katerega se razvijejo zunajembrionične membrane, kot so posteljica, popkovina in plodovnica, medtem ko se iz celic notranje celične mase oblikuje embrij v pravem pomenu besede ('embrio proper'). Celice notranje celične mase so pluripotentne in služijo kot poglavitni vir embrionalnih matičnih celic. Do njih pridemo tako, da najprej odstranimo celice trofektoderma, ki jih ne potrebujemo, ločimo celice notranje celične mase, s pomočjo hranilnih celic spodbudimo njihovo rast, nato pa posamezne celice oddvojimo in gojimo samostojno.

Klinično neuporabni zarodki iz programa IVF. (a) Zarodek z eno večjedrno in eno normalno celico. (b) Propadajoči zarodek, v katerem sta vitalni le še dve celici, medtem ko se druge ne delijo več. (c) Tri dni star zarodek z več kot polovico citoplazemskih fragmentov in manj kot polovico celic. (d) Pet dni stara, blastocisti podobna tvorba brez jasno oblikovane ICM in s številni fragmenti. (e) Odmrznjeni zarodek z lezijo večine celic. (f) Odmrznjena vitalna in pravilna blastocista, ki je starši ne želijo uporabiti. Puščice kažejo še potencialno vitalne dele propadajočih zarodkov.

Namesto da bi se vprašali, ali bomo z uničenjem osemceličnega človeškega zarodka koga (nepopravljivo) oškodovali oz. komu naredili nepopravljivo krivico (koga oz. komu le, ko pa ločen, samostojen individuum v tej fazi sploh še ne obstaja?), se sprašujemo, ali se ne bi nemara z uporabo tako pridobljenih matičnih celic prekršili zoper načelo, da je treba človeška bitja vedno obravnavati tudi kot smoter po sebi in nikoli zgolj kot sredstvo za lastne smotre.

Reproduktivne odločitve

Ustvarjanje rešilnih sorojencev

Ustvarjanje rešilnih sorojencev

Obupani starši, ki jim ne uspe najti primernega darovalca tkiva za svojega bolnega otroka med obstoječimi darovalci, se včasih odločijo spočeti še enega otroka, pri čemer si v želji, da bi bil ta po rojstvu primeren darovalec tkiva za svojega hudo bolnega brata ali sestro, pri spočetju pomagajo z metodo zunajmaternične oploditve, pri izbiri zarodkov, ki jih bodo vstavili v maternico, pa z preimplantacijsko diagnostiko. (Na sliki Donna Zamit s hčerko Donatello, spočeto zato, da bi rešila življenje bratcu Jamieju)

Namesto da bi se vprašali, ali je zaradi takega postopka kdo na slabšem, kot pa bi bil, če tega ne bi storili, in se osredotočili na kakovost življenja novorojenca, se sprašujemo, ali so starše pri njihovi odločitvi za spočetje res vodili moralno brezhibni vzgibi in ali niso ti zaradi pomoči sorojencu ustvarjenega otroka morda obravnavali izključno kot sredstvo za svoje (četudi plemenite) smotre.

Čeravno v tej moralni enačbi že na prvi pogled pridobijo vsi, rešilni otrok življenje, ki ga sicer ne bi imel, bolni otrok nazaj svoje zdravje ali celo poprej ogroženo življenje in starši dva (razmeroma) zdrava otroka, se konzervativci nad postopkom zmrdujejo ter zaradi menda moralno problematičnih vzgibov staršev in moralno nedopustne instrumentalizacije rešilnega otroka zahtevajo, da mora ostati tovrstna praksa z zakonom prepovedana. Toda ali ni globoko absurden nauk, ki moralno obsoja odločitve in ravnanje dotičnih staršev in medicinskega osebja kljub temu, da njihovo ravnanje ne daje razumne podlage za pritožbo nikomur od vpletenih?

Etika blaginje kot razumna alternativa

Dejanja in ukrepe je treba vrednotiti (primarno ali celo izključno) po njihovih kratko- in dolgoročnih posledicah, po njihovem pričakovanem vplivu na srečo, blaginjo oz. interese ljudi (in vseh drugih bitij, ki jim je smiselno pripisati interese). Če imajo le-ta izključno dobre posledice ali če slednje v celoti gledano prevladajo nad slabimi posledicami, če bomo torej z njimi v seštevku svet izboljšali – ali pa ga, v nesrečnih okoliščinah, ko lahko izbiramo zgolj med samimi slabimi možnostmi, vsaj manj poslabšali, kot bi ga, če bi namesto tega storili kaj drugega ali pa sploh ne bi storili nič – potem smo ravnali prav. Naše odločitve in dejanja bodo napačna samo tedaj, ko bomo z njimi blaginjo oz. položaj ljudi in drugih bitij z interesi v celoti gledano poslabšali. Kar pri moralnem vrednotenju dejanj edino šteje, je torej izključno njihov pozitivni oz. negativni vpliv na skupno človeško blaginjo. Kakšni so akterjevi vzgibi ali razlogi zanj, kakšne namene in cilje uresničuje v njem in z njim, na kak način, s pomočjo kakšnih dejanj to počne, kakšen je akterjev odnos do lastnih dejanj in njihovih posledic, kaj lahko iz njegovih odločitev in dejanj razberemo o njegovem značaju ali naravnosti do sebe in drugih oseb, nič od tega ni - vsaj ne neposredno - moralno pomembno.

Revizija javne/laične morale

- Tako prenovljena morala varuje samo taka bitja, ki jim je smiselno pripisati interese in, posledično, blaginjo; bitja torej, katerih položaj se lahko bodisi izboljša ali poslabša; ker pa imajo lahko interese samo čuteča, zavestna bitja (samo za bitja z zavestjo se lahko zadeve obrnejo na bolje ali na slabše), človeškim embrijem in plodovom, pa tudi ljudem v nepovratni komi, članstvo v prestižnem, ekskluzivnem moralnem klubu (status t.i. moralnih pacientov, tj. neposrednih prejemnikov moralnih dolžnosti) ugasne, namesto njih pa vanj skozi glavna vrata vstopijo ne-človeške živali.
- vse dobrine v univerzumu so lokalizirane – vse dobre stvari so dobre ali za nekaj (za dihanje, rast, učenje, branje, vajo, zdravje, hujšanje, pitje,...) ali za nekoga (za tega ali onega posameznika ali skupino ljudi, za ljudi, za drevesa, prst, žuželke,...). Moralno dobro je preprosto to, kar je najboljše za vse prizadete, iz zornega kota nevtralnega, nepristranskega opazovalca, fiktivne osebe torej, ki enako (nesebično) skrbi za interese vseh.
- človeško življenje ni ne brezpogojno dragoceno in ne absolutno nedotakljivo. Njegova vrednost in moralna zaščita, ki jo zato uživa pred škodljivimi posegi drugih ljudi, sta odvisna od njegove vsebine in kakovosti. Natančneje, od tega, ali je dotično življenje za nekoga (prvi kandidat je seveda sam subjekt življenja) ali za nekaj dobro ali ne. Spočetje, rojstvo in nadaljevanje življenja včasih niso v najboljšem interesu samega subjekta življenja (ali njegovih bližnjih) in kadar je tako, ni (razen seveda morebitnega subjektovega nasprotovanja) nobenih resnih moralnih zadržkov, zakaj ne bi takega spočetja in rojstva preprečili oz. zakaj ne bi življenja, ki ni več dobro za nič in za nikogar, predčasno končali.

- za etiko blaginje sta ubijanje in puščanje umreti (če že ne vselej, pa pogosto) moralno enakovredna – ni toliko pomembno, ali smo za neko spremembo ali nastop dogodka v svetu pozitivno ali negativno odgovorni (torej ali je le-ta posledica nečesa, kar smo storili, ali pa ta nastopi, ker je/ga nismo preprečili), temveč kako s svojimi odločitvami in delovanjem (dejanji in opustitvami dejanj) vplivamo blaginjo ljudi (in vseh drugih bitij z interesi);
- človeški zarodki in plodovi so samo potencialno čuteča in samozavedajoča se bitja, tj. osebe (tisti med njimi s hudimi okvarami pa še to ne) – njihova življenja zato nimajo enake vrednosti in ne uživajo enakega moralnega varstva kot življenja človeških oseb in drugih čutečih bitij; zarodki in embriji nimajo pravice do življenja in razvoja v odraslo osebo, v skladu z nekaterimi restriktivnimi pojmovanji interesov (po katerih je za interes nujna želja, za željo pa zavest), pa tudi interesov ne; z ubojem človeškega zarodka v telesu matere (splavom) ali zunaj njega (uničenjem zarodkov, ki so nastali z zunajtelesno oploditvijo in jih ne bomo vsadili v maternico prejemnice) ni zato nič narobe – zarodku ne samo da s tem ne naredimo krivice, najverjetneje ga tudi oškodujemo ne;
- odvzemu in uporabi celic, tkiv in organov splavljenih ali "odvečnih" zarodkov za poskuse, preiskave, presajanje in terapevtsko kloniranje ni z moralnega vidika zato kaj očitati – in zanju soglasje 'lastnikov' genetskega materiala tudi ni potrebno;

- enako velja za uporabo človeških trupel kot vira organov in tkiv za presajanje – tudi ta bi morala biti brezpogojno na voljo za reševanje in izboljšanje življenj drugih, še obstoječih oseb – nesporna družbena korist od take prakse bi morala prevladati tako nad pred smrtjo izraženo drugačno voljo osebe, ki je to telo naseljevala, kot tudi nad morebitnim nasprotovanjem sorodnikov po njeni smrti;
- zadržki in bojazni v zvezi z darovanjem in prodajo spolnih celic ter oddajo in najemom maternice proti plačilu (komercialnim nadomestnim materinstvom) so podobno neutemeljeni – z ustrezno zakonsko regulacijo je mogoče preprečiti večino nezaželenih spremljevalnih pojavov;
- starši smejo – znotraj nekih razumnih omejitev, seveda – odločati o tem, ali in kakšnega otroka bodo spočeli, rodili in vzgajali, vključno z uporabo novih biomedicinskih tehnologij, denimo pred-rojstne genske diagnostike, genskega inženiringa ali reproduktivnega kloniranja, da bi določili njegov spol ali izboljšali njegove sposobnosti;
- homoseksualni partnerji, samske osebe in kandidati za posvojitelje niso nič manj usposobljeni za starševstvo (ali upravičeni do biomedicinske pomoči pri oploditvi) od heteroseksualnih parov; obstoječa zakonska ureditev, ko morajo prvi svojo usposobljenost za starševstvo šele dokazati ali pa jim je pot do njega sploh zaprta, drugi(m) pa ne, je jasno diskriminativna.

Zaključek

Etika blaginje je edina za naš čas in izzive, pred katere nas ta postavlja, primerna etika. Ne morda zato, ker bi podirala vse ograde, ki stoje na poti človeškemu napuhu in aroganci, na katera tudi znanstveniki nis(m)o imuni, temveč ker se lahko zanesemo, da našemu delovanju ne bo postavljala arbitrarnih omejitev, ki ne koristijo prav nikomur.

Hvala za pozornost!